

roepen bij de lezer voor het werk dat is verricht ten bate van de Indo-Europese wezen in Indië en waarover veel te weinig gepubliceerd wordt. En om die aandacht en waardering is het de samenstellers vooral te doen. Al met al een sympathiek boek, dat recht wil doen aan al de mensen die 'zegenrijke arbeid hebben verricht in het belang van het misdeelde Indo-Europese kind', mensen die dit uit 'roeping' deden en niet voor 'geldelijk gewin of een glansrijke carrière'.

O.W. Dubois, *Een vriendschap in Réveilkring, De omgang tussen Isaïc da Costa en Willem de Clercq (1820-1844)*, Groen en Zoon, Heerenveen 1997. 400 blz. gebonden. ISBN 90-5030-840-6. f 54,50
– H.J. Selderhuis

Het proefschrift (Vrije Universiteit, 1997) van O.W. Dubois steunt op een grondig onderzoek van de briefwisseling tussen twee zeer opmerkelijke figuren uit het Réveil. In de periode 1821 tot aan 1844, het sterfjaar van Willem de Clercq, schrijft Isaïc da Costa 1815 brieven aan De Clercq, tenminste dat is het aantal ons bekende brieven. Met dezelfde restrictie geldt dat De Clercq in die periode 1535 brieven aan Da Costa schreef. Een briefwisseling als bron voor onderzoek past zeker bij het Réveil als een beweging van persoonlijkheden en gezien de omvang van de correspondentie is het een rijke bron. Dubois weet met zijn boek zowel misvattingen, karikaturen als ook ideaalbeelden van beide correspondenten weg te nemen, waar een persoonlijke, vriendschappelijke briefwisseling beter toont wie iemand is en wat deze persoon beweegt dan in publieke geschriften tot uitdrukking komt.

De hoofdlijn van de analyse is de historische. Niet alleen de ontwikkeling van de vriendschap komt zo in beeld, ook de eigen ontwikkeling van Da Costa en De Clercq. Deze historische lijn wordt af en toe onderbroken door een thematisch hoofdstuk, zoals hoofdstuk 9 dat handelt over 'Heiligmaking en vriendschap: Kohlbrugge in het leven en in de vriendschap van De Clercq en Da Costa'. Deze opzet maakt het lezen van dit proefschrift tot een boeiende bezigheid. Overigens is het beeld van Kohlbrugge zoals dat uit deze brieven naar voren komt hoogst interessant en versterkt in ieder geval mijn overtuiging dat het toch een heel bijzonder iemand was.

Dubois karakteriseert de relatie tussen Da Costa en De Clercq als een 'Vriendschap in Christus' en daarmee als een christelijke variant op het vriendschap-ideaal van de Romantiek. Vanwege de veelheid aan citaten die de auteur vanuit deze karakterisering biedt, is het boek een belangrijke bijdrage aan het onderzoek naar de spiritualiteit van het Réveil. In deze vriendschap was er een openheid en vertrouwelijkheid waarin men elkaar niet spaarde als het om kritiek ging. Toch gaat het in dit boek om meer dan om de verhouding tussen twee mensen, omdat hun brieven zicht geven op de kerkelijke, culturele en maatschappelijke situatie van die tijd.

Lectuur van deze briefwisseling en de vele waardevolle gegevens die de lezer daarbij opdoet, bepalen tegelijk bij de toekomstige armoede van het historisch onderzoek dat nauwelijks nog over brieven zal beschikken. De huidige mobiliteit maken persoonlijke ontmoetingen zo vaak mogelijk dat correspondentie amper nodig is, terwijl de andere contacten per telefoon of internet plaatsvinden en dat biedt voor later ook weinig materiaal.

De uitgever verdient lof voor de prestatie een mooi, gebonden boek voor een aantrekkelijke prijs te hebben geleverd. De grootste lof is natuurlijk voor Dubois zelf, die bewezen heeft dat het mogelijk is een wetenschappelijk werk te produceren dat leesplezier verschaft.

Th. van den End e.a. (red.), *Twee eeuwen Nederlandse zending 1797 – 1997*. Boekencentrum, Zoetermeer 1997. ISBN 90 239 0569 5. f 39,90
– Derk Jansen

Het Nederlandsch Zending Genootschap (NZG) werd op 19 december 1797 opgericht. Bij de herdenking hiervan verscheen deze bundel, die een veelzijdig en soms verrassend beeld geeft van 200 jaar Nederlandse zending. Het veelzijdige zit vooral in de diversiteit van de onderwerpen: de status van de zending (Uwe Hummel), het zendingsonderwijs (Jan S. Aritonang), zending en de cultuur van de Toraja's (Th. Kobong), het nationalisme onder de Indonesische christenen (Zakaria J. Ngelow), het ontstaan van het Indonesische liedboek *Njanjian Rohani* – Geestelijke Liederen... – (P.N. Holtrop), verschuivingen in het theologische denken van Indonesische christenen (Alle